

Валентин БУШАНСЬКИЙ,
доктор політичних наук

Терор і влада*

Запорізькі комуністи встановили пам'ятник «Адольфу Сталіну». Це не нова ідея. Не так давно монумент «вождеві народів» норовили воздвигнути в Ялті, неподалік Лівадійського палацу, щоб увічнити в бронзі вихоплену журналістським об'єктивом історичну зустріч Уїнстона Черчілля, Франкліна Рузвельта й Іосіфа Сталіна. Тоді постать диктатора намагалися бодай замаскувати, втуливши біля інших політиків. Тепер ця «сором'язливість» видалася зайвою і Сталіна вшановують відверто. (Звісно, на комуністичній вулиці свято.) І привід, начебто, поважний: ювілей Перемоги над фашизмом. Але роль радянського керманіча в цій Перемозі, завважають історики, вельми сумнівна. Та хіба є комусь діло до історичного скепсису, коли є підстави для реваншизму?

56

За цим сталінським ренесансом проступають дві політико-культурні тенденції: перша – зростання російського впливу в Україні й друга – криза українського проекту в самій Україні. Донедавна в Росії Сталін був майже національним героєм. У телевізійному проекті «Символ Росії» на каналі «Рос-сія» він упевнено... (використаю лексему, до якої свого часу вдався наш міністр освіти та науки Дмитро Табачник, беручи участь в аналогічному українському проекті) «трахнув» і Петра I, і князя Пожарського, і Льва Толстого, посівши почесне третє місце. Одне слово, Сталін – лапочка. Мабуть, наразі не варто копірситися в закутках російської душі, з'ясовуючи, навщо росіянам вусатий кумир у суконному кітелі? Це їхній клопіт і їхні проблеми. Однак, до слова: в Нострадамуса є катрен, котрий коментатори відносять до сталінської доби: «Рабський народ надзвичайно піднесеться». Слушний чи ні цей коментар – не має значен-

ня. Цікаво, що 1945 року навіть російські білоемігранти в Парижі були сповнені захвату: «Мы еще никогда так далеко не шагали!». І от, Росія знову «шагає». Спершу «прошагала» Чечню. Потім – Осетію. І там, і там російський чобіт начищають колабораціоністи.

Усупереч останнім політичним тенденціям видавництво «Либідь» видрукувало книгу «Україна в добу «Великого терору»: 1936–1938 роки». Це праця інтернаціонального авторського колективу: Сергія Богунова, Вадима Золотарьова, Тетяни Рафальської, Олени Радзивілл і Юрія Шаповала. Редакційну колегію очолювали Юрій Шаповал та Гіроакі Куромія (США). До колегії також увійшли українські історики: Валерій Васильєв, Володимир Вятрович, Сергій Кокін, Володимир Лозицький і Роман Подкур, а також зарубіжні дослідники: Ален Блюм і Ніколя Верт із Франції та Нікіта Петров із Росії.

Такі книги обсягом 544 сторінки альбомного формату пишуться не один рік. Авторі – визнані фахівці з історії України та Росії ХХ століття. Юрія Шаповала громадськість знає як «експерта з історії спецслужб». Саме так його зазвичай представляють у телевізійних програмах, присвячених історії ХХ століття. Гіроакі Куромія відомий українським читачам за книгою «Свобода і терор у Донбасі», яку в лічені дні змили з полиць книгарень. Авторі, уникаючи коментувати вже відомі науковцям факти, прагнули оприлюднити нові матеріали, що зберігаються в Галузевому державному архіві СБУ

та Центральному державному архіві громадських об'єднань України.

Книга складається з трьох частин: перша, «Апогей більшовицької тероріади в Україні: погляд із ХХІ століття» – це чотири розлогі статті, в яких аналізують єжовський терор; друга, «НКВС УРСР: структура і кадри» – аналіз статистичних даних, що характеризують органи терору; третя, «Документи і матеріали» – витяги з архівних справ із зазначенням відповідних бібліографічних даних.

У передмові Юрій Шаповал пише: «Нас дуже цікавило питання про технологію терористичної політики: як саме вона втілювалася, хто були виконавці антигуманних вказівок центральної влади, якою була мотивація їхньої поведінки та дій, у чому вони були відносно самостійні, а в чому – безжальними виконавцями безжальних директив». Цими словами означено дуже своєрідний дослідницький об'єкт: органи державного терору. Від доби перебудови, коли історична наука пережила справжній бум, дослідники, передусім, цікавилися жертвами масових репресій, а не їхніми виконавцями. І це було слушно. Вчені обдирали лискучу поліровку радянської пропаганди. Під нею виявилися мільйони кістяків із простріленими черепами. Саме історичні студії розвіяли міфи, на яких тримався радянський режим. І наприкінці 1980-х років громадськість пересвідчилася, що історія утвердження режиму так само потворна, як і його сьогодення. Тепер дослідники намагаються зазирнути по інший бік прицілу. Хто ці люди? У чиїх руках були нагани? Що робилося в їхніх душах? – запитують історики. Адже це теж історія України. Кати – так само її творці, як і замордовані ними.

* Рецензія на книгу: Україна в добу «Великого терору»: 1936–1938 роки. / Авт.-упоряд. Ю. Шаповал [та ін.]. – К.: Либідь, 2009. – 544 с.

Звернувшись до поданої в книзі бібліографії, можна завважити, що російські науковці вже цікавилися технологією терору. Зокрема, вишло в світ видання «История сталинского ГУЛАГа. Конец 1920-х – первая половина 1950-х годов: Собрание документов: в 7 т.». Є й монографічні розвідки, присвячені цій темі. В Україні до цієї проблематики зверталися Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов, В. Нікольський, Р. Пиріг, В. Смолій, В. Чисніков та ін.

За предметом і методами рецензована праця є історичним дослідженням. Однак спитаймося, що означає розкрити «технологію терористичної політики»? Це не лише імена, дати, статистика, документи... Це оприлюднені та приховані цілі. Це – наслідки, серед яких і нелюдський образ сталінізму, що відкрився громадськості в період перебудови, і бронзовий монумент у Запоріжжі. А відтак предмет дослідження виходить за рамки суто історичної науки. Тема книги стає політологічною. Й у цьому контексті можна бачити, що вона перегукується з класичним дослідженням Ханни Арендт «Джерела тоталітаризму» та її есеями «Айхман у Єрусалимі». Найкращим історичним працям завше притаманна історіософська перспектива. Це погляд на сучасність як витвір минувшини та потрактування історії як досвіду, що потребує етичної рефлексії.

Маючи на увазі, звісно, сьогодення, приймаючи демократію як сталість, Юрій Шаповал пише: «Спеціальні служби не повинні перетворюватися на зброю в руках політиків для нищення опонентів або для утвердження ідей, що їх спростує саме життя. Заручниками терористичної політики не повинні бути ні соціум, ані власне істеблішмент, який цьому теророві за певних умов і в силу різних мотивацій, як засвідчує досвід ленінсько-сталінської епохи, на жаль, може сприяти». Аби написати ці слова потрібно вірити в демократію та верховенство права, принаймні, як верховенство закону. Коли ж є проблеми з демократією, коли панує верховенство волюнтаризму, зліплене заслиненою жуйкою квазізаконності, тоді цитовані слова – жменя бісеру перед свинськими рилами. Аби написати ці слова, наголосивши, що навіть «істеблішмент», котрий «сприяє» терору, не повинен бути його жертвою, потрібно бути непоправним гуманістом. Це – етичний ригоризм кантіанського вишколу. Не кожен може пишатися цією чесною. Бо нічого гріха таїти: мимоволі втішаєшся, читаючи про долі єжовських опричників, наркомів НКВС УРСР: Всеволод Балицький – розстріляний, Ізраїль Леплевський

– розстріляний, Александр Успенський – звісно, розстріляний. Чи за служили вони своїх дев'ять грамів у серце (точніше, в потилицю)? (Питання про те, чи взагалі можна за служити на страту, залишімо за дужками.)

Цитата: «Під орудою Балицького в першому півріччі 1937 року в Україні арештована 10931 особа, а в другому півріччі того самого року – вже під керівництвом Леплевського – 148672 особи... Під керівництвом Успенського лише за перше півріччя 1938 року арештовано 88966 осіб» (с. 32).

Терористичний бумеранг зачепив не лише його високих натхненників. За даними Вадима Золотарьова, в роки «Великого терору» з 96 керівних працівників НКВС УРСР репресовано 74, а це – 77%. У 1937-38 роках арештованих 1231 співробітник НКВС УРСР, із них 237 засуджено в 1937-му, 994 – в 1938-му (с. 39). Підбиваючи підсумки власної клопіткої діяльності на високій посаді, Николай Єжов сказав (на суді): «Я почистив 14 тисяч чекістів. Але моя провина полягає в тому, що я їх мало чистив» (с. 41). За підрахунками комісії Александра Яковлева, в 30-ті роки репресовано понад 40000 чекістів (с. 40). Не збрехав товариш Сталін: «У чекіста є два шляхи – або на підвищення, або у в'язницю» (с. 38). І над цими словами можна було б моралізувати, якби не інші цифри: в 1937-38 роках в Україні заарештовано 267579 осіб (с. 39). Це – понад чверть мільйона. І це – за два роки. При цьому завважмо контекст: на 1936 рік, коли Єжов очолив НКВС СРСР, із України депортовано «в ході розкуркулення 1 млн. 200 тис. осіб»; «людські втрати в ході штучно викликаного голоду 1932-33 років, лише за підтвердженими даними, мінімум 4–4,5 млн.» (с. 15).

Хто ці люди, хто ці понад чверть мільйона? Куркулі, троцькісти, сіоністи й поодинокі неблагонадійні та, звісно, українські, польські, чеські, німецькі націоналісти. До слова: за спостереженням Жака Россі, в'язня ГУЛАГу 1937-58 років, побувавши в десятиках пенітенціарних закладах, він «не зустрів жодного росіянина, що був би засуджений за «буржуазний націоналізм», водночас кількість не російських «буржуазних націоналістів» систематично зростала» (с. 19). Тож, чверть мільйона... Завважмо, аби перемолоти таку масу людей потрібні були і вигадливість, і наполегливість. Як працювала ця машина? Радянська система відрізнялася від буржуазного хаосу плановістю. За планами працювала й система НКВС УРСР. «Ліміт» на арешти скидався в область, а звідти на 100, 200 чи 300 осіб (звісно, залежно від кількості населення) – в райони. І горе то-

му міліціонеру, котрий виявляв небалість. Натомість заохочувалася пильність. Арештанти концентрувались у «відстійниках». Потім їх доправляли на «трійки», а звідти, згідно з рознарядкою, – до Сибіру або найближчого яру (як кому поталанить). Про жодне попереднє слідство на основі оперативних даних, ясна річ, не йшлося. Діяла система **презупції винуватості**.

Не можна оминати увагою й інший, доволі незручний, сюжет. Николай Єжов, призначаючи Александра Успенського наркомом НКВС УРСР, сказав: коли я їхав на Україну, мене попередили, що там в органах працює багато євреїв, але мене обманули: там працюють лише євреї. Однак звернімося до статистики, котру подають дослідники: «Національний склад вищого керівництва НКВС УРСР був такий: євреї – 60 (66,67%), росіяни – 14 (15,55%), українці – 6 (6,67%), латиші – 3 (3,33%), білоруси – 2 (2,22%), поляки – 1 (1,11%), немає відомостей – 4 (4,44%)» (с. 67). Не НКВС УРСР, а «папуга, що розмовляє на ідиш». Як пояснити такі «національні особливості» ЧК в Україні? Вадим Золотарьов пише: «Статистика свідчить, що попри проведення політики українізації в УРСР у 30-ті роки продовжувала існувати по суті колоніальна адміністрація, і ключові посади в партійно-радянському та чекістському апараті республіки обіймали здебільшого не етнічні українці. Малу кількість українців серед керівного складу НКВС УРСР, на нашу думку, можна пояснити лише прихованою антиукраїнською політикою тодішнього радянського керівництва» (с. 68). А втім, як було довірити цим українцям будівництво інтернаціонального суспільства – оази дружби народів? Адже, напевно, не дарма начальник УНКВС Вінницької області Іван Корабльов повідомляв, що «75–80% українців є буржуазними націоналістами» (с. 69). А Корабльов, пильний боєць невидимого фронту, мабуть, мав чуйку?

Від такої статистики легко збитися на юдофобство. А тому згадаю один із сюжетів книги. 1937 року в складі НКВС УРСР створено оперативно-слідчу групу, що мала дбати про чистоту чекістських рядів. До неї увійшли: Давид Перцов (керівник), Міхаїл Фьодоров, Сергій Смірнов, Анатолій Рижов та ін. Новому підрозділу виділили кабінети в сучасному будинку Кабміну. Там само влаштували й в'язницю, в якій невдовзі опинилися 241 співробітник НКВС. Серед них – і Михайло Френкель. А підстава для арешту була більша, ніж вагома: безграмотний Френкель написав у автобіографії, що до революції брав участь у бунті, але зробив граматичну помил-

ку – замість слова «бунті» написав «бунді». (Скільком людям клята граматики скалічила, якщо не життя, то нерви!) І треба ж такому статися: саме тоді позбувся посади, а згодом і життя попередній керівник НКВС УРСР Ізраїль Леплевський, колишній член партії Бунд. Допитував Френкеля його друг Перцов.

– Давиде, – казав Френкель, – сталася помилка. Я звинувачений несправедливо. І я напишу про це самому наркому.

– Кажеш, друже, «напишу наркому»?

– Напишу, Давиде.

– Міхель, ти не можеш написати наркому.

– Чому, Давиде?

– А ось чому...

Давид узяв палицю й перебив другу-Міхелю обидві руки. Потім поклав перед ним аркуш, вмочив у чорнило перо й сказав:

– А тепер пиши! Чого ж ти не пишеш, Міхель!?

Френкеля заволочили в камеру й кинули на підлогу. Той доповз до нар, ліг і помер.

Набагато показовішою, аніж національність, є інформація про освіту керівних працівників НКВС УРСР. Статистика безжална: «Лише чотири чекісти (4,44%) мали вищу освіту... Двоє (2,22%) – неповну вищу освіту... 16 чоловік (17,78%) –

середню, 6 (6,66%) – незакінчену вищу, 50 (55,55%) – початкову, 1 (1,11%) – незакінчену початкову, 3 (3,33%) були самоуками. Причому керівники відділів УДБ НКВС УРСР – Михайло Александровський та Абрам Сапір – узагалі не мали ніякої освіти. Освітній рівень ще 8 чоловік (8,88%) невідомий. ... Переважно, – зазначає Вадим Золотарьов, – це були малоосвічені грубі люди, неспроможні виробити якусь ефективну тактику при розв'язанні складних політичних, національних і культурних проблем» (с. 72–73). І це керівники Народного комісаріату! А що вже казати про працівників на нижчих

Юрій ШАПОВАЛ: «У мільйонів людей немає «антивірусника»

– Юрію Івановичу, скажіть, будь ласка, як виникла ідея написання такої книги?

– Ідея визріла в мене та професора Гіроакі Куромії. Куромія працює в Індіанському університеті, де викладає історію СРСР. Він писав про Донбас, є автором біографії Сталіна. Ми говорили, що є категорія документів, котрі залишаються недоступними. Тоді й з'явилася ідея (може, навіть спершу напівжартома), що от ми зробимо таку книгу, аби навіть здивувати фахівців, якщо, звісно, вдасться підступитися до архівів. А другим значним стимулом стала міжнародна конференція в Парижі наприкінці 2007 року, присвячена «Великому терору». Я був єдиним доповідачем від України. Конференція відкривалася в Сенаті Франції. Потім три дні тривала секційна робота. Й усі три дні зал був ущертв заповнений. І цей форум, розмови, що відбувалися на ньому, позначили аспекти, котрі залишаються не дослідженими фахівцями. І головний – антропологічний вимір терору, коли ми покажемо не лише жертв чи мовчазний натовп, а й тих, хто був організатором, на кого покладалася відповідальність, хто змушував виконувати каральні функції.

– Із чим, на вашу думку, пов'язана така ситуація? Крах Радянського Союзу фактично розпочався з викриття культу особи Сталіна, що спричинило певний шок, недовіру до Комуністичної партії та радянської системи. Хвиля обурення згасла. І нині напрочуд мало праць з цієї проблематики.

– У 1987 році був даний сигнал для початку критики сталінізму. Горбачов «відкрив шлюзи». І тоді хлинуло все: і вода, і бруд. Але ця критика наприкінці 80-х була евфемізмом. Бо саму систему ще не можна було критикувати. У центрі інтелектуальної кон'юнктури опинилися Сталін, сталінізм, сталінське оточення, всі ці речі. Й усе це слугувало мішенню для «зганяння» соціального невдоволення. Тобто проблема з наукової площини була переміщена в площину політико-ідеологічну. Це те саме, що сталося з Голодомором. Завважмо: доки Президентом був Ющенко, «губернатори» вдавали, що вони тільки Голодомором і займаються. Зник Ющенко – зникли імпульси. І таке враження, що всім наче соромно, ніби Голодомору й не було. Склалася

нова кон'юнктура. Але ж Голодомор був! І незалежно від того, привертав би до цього увагу Ющенко чи ні, проблема Голодомору (я кажу про науковий бік справи) залишатиметься. І величезний плюс західних дослідників (я кажу про сумлінних учених) у тім, що вони на всі ці питання дивляться некон'юнктурно. Вони вписують ці питання до контексту своїх наукових інтересів і проектів. Здавалося б, яке діло французам до сталінського терору? Попри це в Парижі проводилася згадана конференція, на яку виділили значні кошти. І те, що конференція відбувалася в Сенаті Франції, було своєрідною клятвою демократії. Ніхто, звісно, не говорив пишних слів. Усі говорили лише про власні дослідження. Але було зрозуміло: байдужість до цих речей, брак їх наукового пізнання може спричинити їх повторення.

– У книзі згадуються імена і американських, і французьких, і російських істориків, котрі працювали над виданням. Як відбувалася співпраця міжнародного колективу?

– Ідеться про членів редакційної колегії. Це мої давні друзі. Зустрівшись, ми обміркували концепцію цього видання. Кожен із них проговорив, що саме його цікавило б у цій праці. Які саме матеріали допомогли б йому зрозуміти специфіку України у «Великому терорі». І це для мене дуже важливо. Бо загальні речі були зрозумілі. Звісно, диктатура – це погано, терор – відразливо, жертви – трагічно. А от механізм машини, чи радше машинерії, терору цікавив усіх, і на цьому зосередили увагу. Плюс важливі чотири вступні статті, в яких подається загальна картина. Зокрема, стаття про висвітлення «Великого терору» в підручниках. І я щасливий, що стаття написана, а книга опублікована. Бо в мене є передчуття, що з'явиться нове покоління українських підручників, де ці питання висвітлюватимуться по-іншому. Або й узагалі зникнуть ці сюжети. Бо хтось скаже: чого нам концентруватися

шаблях, в областях і районах? Як то кажуть, коментарі зайві.

Як так сталося, що неуки й садисти опинилися на верхів'ї владної піраміди? Такий собі Д. В. Орлов широко зізнався: «Я вважаю, що звання чекіста дасть мені можливість добре влаштуватися матеріально і жити, не маючи потреби ні в чому» (с. 76). Промовисто, чи не так? Дорвавшись до влади, ці люди не зупинялися ні перед чим, оберігаючи можливість «жити, не маючи потреби ні в чому». Всеволод Балицький ще 1927 року напучував підлеглих: «Якщо є наказ стріляти в натовп незалежно від того, хто

там не був, – відмовитесь – розстріляю усіх» (с. 75). Однак попередження наркома, безперечно, були зайвими. Ці люди не могли засумніватися в доцільності наказу «стріляти в натовп». І такі стріляли! І такі саме ці люди, що 1927-го слухали інструкції Балицького, в 1932-33 роках влаштували Голодомор і вселили в українців страх, що не вивітрився й досі! Щоб засумніватися у наказі, бодай «стріляти в натовп», потрібно мати моральні застороги. Моральні ж застороги та влада – іноді речі несумісні.

Можна почути, що сталінізм – аномалія, манівець на шля-

ху комуністичного будівництва. Це хибна думка. Сталінізм – закономірність. Якщо політики не гребують засобами, домагаючись влади, то не гребують ними й утримуючи її. Для Владіміра Леніна та Льва Троцького влада була самоціллю. І задля цієї цілі вони знищили новонароджену в Росії демократію й розпалили громадянську війну. Задля утримання ж влади Іосіф Сталін розкрутив маховик терору. А терористична політика не може обійтися без осіб, для котрих наказ партії – це і совість, і честь, і освіта, і квіток в особисте світле майбутнє.

59

на негативі, адже було багато хорошого? І таке може бути.

– Як відбувалася співпраця з державними органами, бо це і доступ до архівів, і відповідні дозволи, резолюції, сприяння?

– Серед членів редколегії зазначено імена колишнього директора Галузевого архіву СБУ Володимира Вятровича і нинішнього – Сергія Кокіна. І Вятрович, і Кокін – кандидати історичних наук. Їм зрозуміла специфіка історичної науки. Бо одна річ – пояснювати кадровому чекісту, що ти хочеш і для чого, а інша – спілкуватися з таким само, як і ти, науковцем. І це дуже полегшувало роботу. Бо зрозуміло: коли ти потрапляєш у таке специфічне середовище, три чверті часу забирають зайві пояснення й лише чверть – власне робота. Тут була зворотна ситуація.

Для видання дібрали значно більше документів, аніж опублікували. Виникли проблеми з видавництвом «Либідь»: не можна було перевищити обсяг книги. Але я радий, що ми уникли і цензурування, і самоцензурування.

– Ви зверталися до російських архівів?

– Цього разу ні. А раніше мав такі прецеденти. Російська сторона не хоче розкривати документи. Деякі російські дослідники пробиваються – хто важче, хто легше. Я мав справу саме з російськими вченими.

– Нині розпочався своєрідний ренесанс україно-російських відносин. А в Росії постать Сталіна майже канонізована. Чи можливе якимось «нейтральним» ставленням до особи Сталіна?

– Тобто ваше запитання, чи можна знайти конструктив у цілком деструктивному образі диктатури? Сталін довго перебував при владі, з 1922-го по 1953 рік. Це – термін. Він вибудував владну піраміду. «Підчистив» для цієї піраміди, як він висловлювався, «людський матеріал». Безперечно, ця діяльність мала різні прояви. Але коли історик стикається з певною постаттю, він змушений позначити домінуючі. Інакше суть залишиться незрозумілою. Згадаю класичний приклад: Наполеон. Сотні тисяч молодих французів залишилися на полях битв. Уперше потрапивши до Будинку інвалідів, де лежить тіло Наполеона, я звернув увагу: на труні викарбовано дати й місця його військових перемог (Єна, Аустерліц, Варшава, Москва), але пафос епітафії – його реформаторські заходи, зокрема Кодекс Наполеона. Наполеон вважав себе, скажімо так, непересічною людиною. Він зодягався в римські шати, у церкві св. Мадлен зображено, як він спілкується з Богом. Одне слово, весь комплекс тривіальних людських слабостей. Однак французи наголошують саме на реформаторстві, на тому, що стало вічним, дало конструктив. Подивімося тепер на Сталіна. Який конструктив? Усе куплено величезною ціною. Війна, яка тепер у всіх на слуху, – щонайменше 27 мільйонів жертв. Усі говорять про Перемогу, але ніхто не говорить про ціну

Перемоги. Усі говорять про подвиг, але мовчать, що режим романсував із Гітлером. Не згадують, що режим вступив у війну на боці нацистської Німеччини. Чи, може, говоримо, що колгоспи – це було добре, й мовчимо про наслідки? Важлива домінуюча. Якщо казати про сталінську домінуючу, то він – диктатор, язани, котра закрила цю країну й пів-Європи від решти світу. Оце для мене образ Сталіна. А все те, що нині відбувається, йде від кон'юнктури й, так би мовити, відгонить газом. На те, що йде від політики, не треба зважати. Мотивація російського ставлення до Сталіна дуже проста: той вибудовував Російську імперію, хоч і під іншим прапором. І цього для росіян досить.

– Як ви ставитесь до встановлення пам'ятника Сталіну в Запоріжжі?

– Це відразливо. Біда цієї країни в тім, що немає політики національної пам'яті. Не думаю, що може бути якась жорстка політика. Але має бути бодай компромісна, спрямована на досягнення суспільного консенсусу в ставленні до минулого. Водночас це йде від малограмотності. А певні політичні сили підживлюють атакізми свідомості. Я залишаюся оптимістом. Вірю, що час перемеле дурниці.

– Звернімося до сучасності. Складається враження: у безкомпромісній боротьбі, що розгорнулася між нашими політичними партіями, ті, як і колишні органи НКВС, стали пристанищем осіб, для котрих їхні приватні інтереси понад усе.

– Тут треба брати до уваги специфіку сучасності. Ми живемо в епоху інших засобів політичної комунікації. І це проблема. Одна справа, коли малограмотний депутат із міста Донецька пояснює мені, як треба розуміти постать Мазепи. Нехай собі: він пояснив, я ввічливо вислухав. Геть інша річ, коли цей самий депутат віщає на всю Україну, а журналіст схвально киває головою або навіть підтакує. Але мільйони людей не здатні це оцінити. У людей немає «антивірусника». Вони не можуть цьому простояти. Оце – проблема сьогодення.

Цікавий аспект: Сталін не часто з'являвся на людях і в кіно. І це, хоч як дивно, працювало не проти нього, а на його користь. Кожна його поява посилювала значущість образу. А наші політики, котрі не пропускають жодного шоу, не розуміють, що надмірна присутність в інформаційному просторі може й зруйнувати образ.

Нині головне питання – розібратися в риторичі. Усі – за «рідну Неньку», кого не почуєш, усі – державники. Тож, як і раніше, є лише один критерій оцінювання: за справами. У 1936-му Радеком і Бухаріним була написана блискавка Конституція 1937 року. І саме тоді, у 1936-37-му, – півтора мільйона репресованих! Як жартував Бухарін, «у нас багатопартійна система: одна партія при владі, друга – сидить».

– Дякую, Юрію Івановичу, за цікаву розмову!

Розмову вів Валентин БУШАНСЬКИЙ.